

Εισαγωγή

Το καλοκαίρι του 2004 ο Λόρεν Γκράχαμ προσκλήθηκε στο μοσχοβίτικο διαμέρισμα ενός επιφανούς μαθηματικού, γνωστού συμπαθούντος της θρησκευτικής τάσης που ήταν γνωστή ως «λατρεία του ονόματος» και που είχε χαρακτηριστεί από την Ορθόδοξη Ρωσική Εκκλησία ως αίρεση. Ο μαθηματικός άφησε να εννοηθεί, χωρίς να το δηλώσει ευθέως, ότι ήταν και ο ίδιος ονοματολάτρης και υπαινίχθηκε ότι αυτή η θρησκευτική αίρεση έχει κάποια σχέση με τα μαθηματικά.

Ο Γκράχαμ είχε αναζητήσει τον Ρώσο επιστήμονα ύστερα από υπόδειξη ενός Γάλλου μαθηματικού, του Ζαν-Μισέλ Καντόρ, με τον οποίο είχαν αρχίσει να συζητούν θέματα σχετικά με τη θρησκεία και τα μαθηματικά πριν από τρία χρόνια. Ο Γκράχαμ, Αμερικανός ιστορικός των επιστημών, γνώριζε από καιρό ότι υπήρχε μια ενδιαφέρουσα και αδιερεύνητη υπόθεση σχετικά με τις απαρχές της ονομαστής Μοσχοβίτικης Σχολής των Μαθηματικών στις αρχές του εικοστού αιώνα. Όταν ο Καντόρ διάβασε ένα βιβλίο του Γκράχαμ όπου γινόταν νύξη σχετικά με αυτή την ιστορία, έσπευσε να έρθει σε επαφή μαζί του αναφέροντάς του ότι είχε κι αυτός κάποια στοιχεία σχετικά με αυτά τα γεγονότα. Οι δυο άνδρες συναντήθηκαν το 2002 και ανακάλυψαν με ενθουσιασμό ότι οι ιστορίες τους είχαν πολλά κοινά. Ακόμα, ο Καντόρ είπε στον Γκράχαμ ότι η ιστορία δεν αφορούσε αποκλειστικά Ρώσους μαθηματικούς αλλά και Γάλλους και γενικότερα τα παγκόσμια μαθηματικά. Όπως το έθεσε ο Καντόρ, στις αρχές του εικοστού αιώνα τα μαθηματικά είχαν περιπέσει σε τέτοια θύελλα αντιπαραθέσεων που οι μαθηματικοί δυσκολεύονταν να βρουν έναν τρόπο για να προχωρήσουν. Οι Γάλλοι, που είχαν την πρωτοπορία, και οι Ρώσοι, που προσπαθούσαν να τους φτάσουν, επέλεξαν δυο διαφορετικές προσεγγίσεις για τα ίδια προβλήματα. Τα αισθήματα των Γάλλων σχετικά με τα θέματα αυτά ήταν ανάμεικτα και τους οδήγησαν σε παθιασμένες συζητήσεις· σημαντική πρόοδος σημειώθηκε από τους Εμίλ Μπορέλ, Ρενέ Μπαιρ και Ανρί Λεμπέγκ που όμως κατέληξαν να παραμείνουν πιστοί στις ορθολογικές καρτεσιανές πεποιθήσεις τους. Οι Ρώσοι, που ενημερώθηκαν σχετικά με τα νέα μαθηματικά στα παρισινά σεμινάρια που παρακολούθησαν, εμπνέ-

ονταν από μυστικιστικές και διαισθητικές προσεγγίσεις που συνδέονταν με μια θρησκευτική αίρεση, τη λατρεία του ονόματος, την οποία αρκετοί από αυτούς ασπάζονταν.

Αρχίσαμε και οι δυο μας να σκαλίζουμε βαθύτερα αυτή την υπόθεση, διαβάζοντας ό,τι βρήκαμε σχετικά με τις απαρχές της θεωρίας συνόλων στη Γαλλία και τη λατρεία του ονόματος στη Ρωσία και αναζητώντας άτομα και στις δυο χώρες που θα ήταν σε θέση να μας πουν περισσότερα. Ο μίτος μας οδήγησε στον Ρώσο μαθηματικό της Μόσχας που δέχτηκε να μιλήσει στον Γκράχαμ σχετικά με την αίρεση αυτή.

Το διαμέρισμα του μαθηματικού ήταν ένα από τα κλασικά διαμερίσματα που είχαν κατασκευαστεί κατά τη σοβιετική περίοδο – μικρό και άβολο, με χώρο που ίσα ίσα αρκούσε για να ζεις και να εργάζεσαι. Οι τοίχοι του διαδρόμου που συνέδεε τα τέσσερα δωμάτια του διαμερίσματος ήταν γεμάτοι βιβλιοθήκες που περιείχαν συγγράμματα μαθηματικών, γλωσσολογίας, φιλοσοφίας, θεολογίας και σπάνια βιβλία σχετικά με τη λατρεία του ονόματος. Σ' έναν από τους ελάχιστους ελεύθερους χώρους στον τοίχο κρέμονταν κορνιζαρισμένες οι φωτογραφίες δυο ανδρών που σύμφωνα με τον μαθηματικό ήταν οι πρώτοι ηγέτες της: του καθηγητή Ντμίτρι Εγκόροφ και του πατρός Πάβελ Φλορένσκι. Μια άλλη φωτογραφία απεικόνιζε τη μονή του Αγίου Παντελεήμονος στο όρος Άθως της Ελλάδας, η οποία, σύμφωνα με τον μαθηματικό, ήταν η πρώτη έδρα της αίρεσης. Τέλος, μια άλλη φωτογραφία απεικόνιζε το εξώφυλλο ενός βιβλίου με τίτλο *Η φιλοσοφία του ονόματος* γραμμένο από έναν Ρώσο φιλόσοφο που είχε προσχωρήσει στη λατρεία του ονόματος κατά τη δεκαετία του 1920.

Ο Γκράχαμ ρώτησε αν θα ήταν δυνατόν να παρακολουθήσει έναν ονοματολάτρη κατά τη μεταρσίωση της προσευχής του Ιησού, για την οποία πρόσφατα είχε πληροφορηθεί πως αποτελούσε το επίκεντρο της αίρεσης. «Όχι», απάντησε ο μαθηματικός, «αυτή η προσευχή είναι εντελώς προσωπική και απαιτεί απόλυτη απομόνωση. Η παρακολούθησή της από εσάς θα χαρακτηριζόταν ως αδιακρισία. Ωστόσο, αν ζητάτε κάποια τεκμήρια της λατρείας του ονόματος στις μέρες μας, σας προτείνω να επισκεφθείτε το υπόγειο της εκκλησίας της Αγίας Τατιανής της μάρτυρος. Σε αυτό το υπόγειο υπάρχει ένα σημείο που πρόσφατα έχει γίνει ιερό κέντρο των ονοματολατρών».

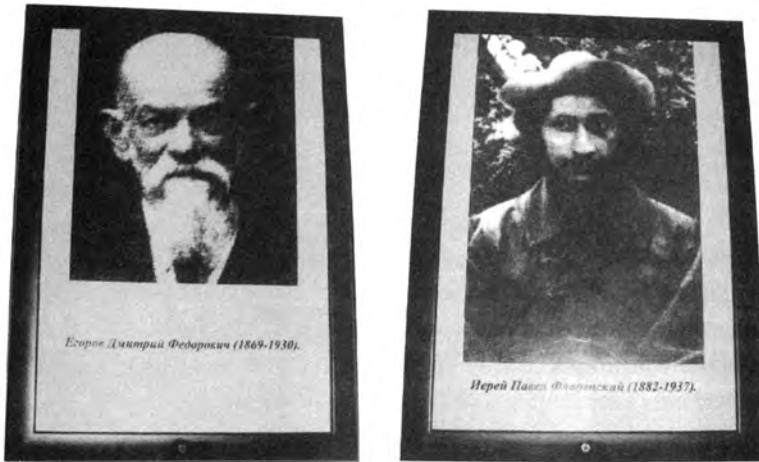
Ο Γκράχαμ γνώριζε την εκκλησία, που μερικές δεκαετίες νωρίτερα, κατά τη διάρκεια της αντιθρησκευτικής εκστρατείας των σοβιετικών αρχών, είχε κλείσει και είχε μετατραπεί σε φοιτητική λέσχη και θέατρο. Τώρα, κατά τη μετασοβιετική περίοδο, είχε αποκατασταθεί πλήρως ως η επίσημη εκκλησία του Πανεπιστημίου της Μόσχας, όπως ήταν και

πριν την επανάσταση. Βρισκόταν στο εσωτερικό της παλιάς πανεπιστημιούπολης, κοντά στο Κρεμλίνο, σ' ένα κτίριο γειτονικό με αυτό που στέγαζε το τμήμα των μαθηματικών την εποχή του Ντμίτρι Εγκόροφ και του Νικολάι Λούζιν, ιδρυτών της Μοσχοβίτικης Σχολής των Μαθηματικών. Σε αυτή την εκκλησία πήγαιναν συχνά για να προσευχηθούν. Ο Γκράχαμ ρώτησε τον μαθηματικό: «Όταν θα κατέβω στο υπόγειο, πώς θα καταλάβω ότι βρίσκομαι στο ιερό σημείο;». «Θα το καταλάβετε», απάντησε ο μαθηματικός: «όταν φτάσετε, θα το καταλάβετε».

Ποια ήταν η σχέση ανάμεσα στη λατρεία του ονόματος και τα μαθηματικά; Και γιατί οι μαθηματικοί αναφέρονταν τόσο επιφυλακτικά σε αυτή; Την επομένη ο Γκράχαμ επισκέφθηκε την εκκλησία της Αγίας Τατιανής της μάρτυρος και κατέβηκε στο υπόγειο με τους ασβεστωμένους τοίχους όπου στην αρχή δε βρήκε τίποτα άξιο λόγου. Ύστερα εντόπισε ένα κοίλωμα που οδηγούσε σε μια κόγχη όπου οι τοίχοι ενώνονταν σχηματίζοντας γωνία μικρότερη των συνηθισμένων ενενήντα μοιρών. Εκεί βρήκε φωτογραφίες των ίδιων ανδρών που κοσμούσαν και το διαμέρισμα του μαθηματικού: του Ντμίτρι Εγκόροφ, επί σειρά ετών προέδρου της Μαθηματικής Εταιρείας της Μόσχας, και του Πάβελ Φλορένσκι, πρώην μαθητή του πρώτου, που ήταν ταυτόχρονα επιστήμων και ορθόδοξος ιερέας. Ο Γκράχαμ βρισκόταν ακριβώς στο σημείο όπου οι ονοματολάτρες πήγαιναν για να ασκήσουν την προσευχή του Ιησού.

Μόλις φωτογράφησε τα δυο πορτρέτα, ο Γκράχαμ άκουσε βήματα πίσω του: γυρίζοντας το κεφάλι είδε έναν νεαρό που τον κοίταζε με μια έκφραση γεμάτη αποδοκιμασία. Ο νέος άνηκε τον πλησίασε και τον προειδοποίησε: «Vam nado uiti» (πρέπει να φύγετε). Ο Γκράχαμ διαίσθανθηκε ότι η εκεί παρουσία του θεωρούνταν αδιακρισία ανάλογη με αυτή που είχε διαπράξει ζητώντας από τον Ρώσο μαθηματικό να του επιτραπεί να παραστεί στη μεταρσίωση της προσευχής του Ιησού. Φύλαξε τη φωτογραφική μηχανή του και έφυγε. Ποιος ήταν άραγε αυτός ο νεαρός; Κάποιος ονοματολάτρης; Μήπως υπάλληλος της εκκλησίας; Δεν φορούσε ράσο και έμοιαζε με φοιτητή. Επηρεασμένος από την ιστορία που είχε αρχίσει να βρίσκει μια άκρη της, ο Γκράχαμ αναρωτήθηκε μήπως ήταν κάποιος ταλαντούχος νέος μαθηματικός.

Οι δυο μας συνεχίσαμε να ερευνούμε τόσο τη Γαλλική σχολή μαθηματικών όσο και τη λατρεία του ονόματος, εργαζόμενοι σε γαλλικές και ρωσικές βιβλιοθήκες και αρχεία. Τον Δεκέμβριο του 2004, κατά τη διάρκεια ενός ερευνητικού ταξιδιού στη Μόσχα, ο Γκράχαμ ενδιαφέρθηκε και πάλι για το υπόγειο της εκκλησίας της Αγίας Τατιανής της μάρτυρος και τη σχέση του με τη λατρεία του ονόματος. Επισκέφθηκε ξανά το χώρο και έκπληκτος διαπίστωσε ότι βρισκόταν σ' ένα ολότελα

Κορνιζαρισμένα πορτρέτα του Ντιμίτρι Εγκόροφ και του Πάβελ Φλορένσκι, τα οποία φωτογράφησε ο Λόρεν Γκράχαμ στο υπόγειο της εκκλησίας της Αγίας Τατιανής της μάρτυρος το 2004.

διαφορετικό μέρος. Το ιερό σημείο της προσευχής είχε εξαφανιστεί. Οι υπεύθυνοι της εκκλησίας είχαν τελικά αντιληφθεί ότι οι ονοματολάτρες το επισκέπτονταν για να ασκήσουν την αιρετική τους πίστη, την οποία η Ορθόδοξη Ρωσική Εκκλησία είχε καταδικάσει. Τώρα πια στο υπόγειο υπήρχε ένα κανονικό παρεκκλήσιο στο οποίο ένας ιερέας επόπτευε ώστε να βεβαιωθεί για την ορθοδοξία όλων των πιστών που το επισκέπτονταν. Η μεταρσίωση της προσευχής του Ιησού δεν λάμβανε πια χώρα εκεί. Παρόλο που κατά τα άλλα είχαν ελάχιστα κοινά σημεία, οι κομμουνιστές και η εκκλησία συνέπιπταν στην εναντίωσή τους προς αυτή τη λατρευτική πρακτική.

Αυτό το βιβλίο είναι αφιερωμένο σ' ένα ελάχιστα γνωστό αλλά παραδειγματικό επεισόδιο στη σύγχρονη ιστορία της σχέσης μεταξύ μαθηματικών και θρησκείας, στο πλαίσιο πολύ ευρύτερων προβλημάτων σχετικών με τις θρησκευτικές αιρέσεις, την ορθολογική σκέψη, την πολιτική και την επιστήμη. Απευθύνεται στο ευρύ αναγνωστικό κοινό, παρόλο που τρέφουμε την ελπίδα ότι θα κινήσει το ενδιαφέρον και των μαθηματικών. Είναι η ιστορία του αρχικού άλματος προς τα εμπρός ενός Γερμανού μαθηματικού που υιοθετήθηκε και προχώρησε περαιτέρω από Γάλλους οι οποίοι στη συνέχεια βρέθηκαν σε αδιέξοδο αφού όμως πρώτα δίδαξαν σε Ρώσους μαθηματικούς τα επιτεύγματά τους· αυτοί

στη συνέχεια επέστρεψαν στην πατρίδα τους και κατόρθωσαν να διευρύνουν ακόμα περισσότερο τη βασική αρχική έμπνευση.

Το επίκεντρο της ιστορίας βρίσκεται στις αρχές του εικοστού αιώνα, τη στιγμή που οι μαθηματικοί που εργάζονταν στη θεωρία συνόλων συνάντησαν τις θρησκευτικές πρακτικές των αιρετικών ονοματολατρών. Η θεωρία συνόλων αναπτύχθηκε αρχικά στη Γαλλία, στη συνέχεια όμως περιέπεσε σε βαθιά κρίση δίνοντας τη δυνατότητα στους Ρώσους να εισδύσουν με νέα ενεργητικότητα στη σκηνή. Θα περιγράψουμε πώς δυο διαφορετικές νοοτροπίες συνδεδεμένες με δυο διαφορετικά πολιτισμικά περιβάλλοντα οδήγησαν σε αντίθετα αποτελέσματα: γαλλική διστακτικότητα και σκεπτικισμός από τη μια, ρωσική δημιουργικότητα και πρόοδος από την άλλη. Ένα από τα κεντρικά θέματα αυτού του βιβλίου είναι ότι μια θρησκευτική αίρεση έπαιξε αποφασιστικό ρόλο στη γέννηση ενός νέου κλάδου των σύγχρονων μαθηματικών.

Η πρωτοτυπία των ρωσικών μαθηματικών άνοιξε όταν ο Ντμίτρι Εγκόροφ, ο Νικολάι Λούζιν και οι μαθητές τους υιοθέτησαν μια πολύ ειδική προσέγγιση στη θεωρία συνόλων, που βρισκόταν ήδη στο επίκεντρο της πολεμικής πολλών Ευρωπαίων μαθηματικών και φιλοσόφων. Τα επιτεύγματα του Εγκόροφ και του Λούζιν έχουν μέχρι στιγμής προκαλέσει σχετικά μικρό ενδιαφέρον στο κοινό ή στους ιστορικούς των μαθηματικών, παρόλο που το έργο της Μοσχοβίτικης Σχολής των Μαθηματικών, την οποία ίδρυσαν, είναι πολύ καλά γνωστό στους επαγγελματίες μαθηματικούς. Αυτό που δεν είναι γνωστό είναι ότι το έργο τους συνδεόταν με έντονο μυστικισμό, πολιτικές διώξεις και προσωπικά, ανθρώπινα δράματα. Αυτή την ιστορία θα αφηγηθούμε εδώ – μια ιστορία που ρίχνει φως στην ίδια τη δημιουργική διαδικασία των μαθηματικών.